

The causes of instability of lawful behavior are highlighted. Those are economical, social, political, ideological and legal:

A) in sphere of law-making – the lack of sequence and consistency in the adopted laws and regulations, their contradictory destroys the faith in the quality of laws and are the basis for legal nihilism;

B) in sphere of law enforcement – weak disclosure of crimes and corruption create conditions to be able to evade the law, generates the instability of lawful behavior; international, news.

Studying of lawful behavior as a legal form of social activity necessarily leads to the ratio of the rule of law, legal relations, legal facts, order and legality. That is, this category combines elements of the mechanism of legal regulation.

Key words: legal behavior, the role of legal behavior, factors of impact on legal behavior, degree of legitimacy of behavior, justification.

УДК 811.161.2:001.4:34

А. М. НЕЛЮБА

АНТИЮРИДИЧНИЙ СЛОВНИК: РЕГЛАМЕНТАЦІЯ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В ЗАКОНАХ

Мова сучасного українського права має ознаки суржика і жаргону; не є в цьому винятком правнич термінологія і номенклатура права. Один зі шляхів подолання такого стану – інвентаризація й кодифікація правничої термінології. Завданням цієї статті є опублічення фрагментів Антиюрідичного словника як одного з можливих практичних способів (шляхів) утілення термінологічної інвентаризації й кодифікації. Для наочності обрано зразки мовного етикету звертання, які віднедавна стали складником правничої номенклатури – закріплені тим чи тим законом у статусі правової

© Нелюба Анатолій Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

норми: товариши, ваша честь, шановний суд. Будова самої словникової статті має визначені структурні елементи: назва статті, посилання на відповідний законодавчий чи нормативний акт; мовно-правовий аналіз, пропонований правильний варіант чи варіанти.

Ключові слова: жаргон, кодифікація, мова права, мовний етикет, норма, суржик, термін.

Нелюба А. Н. Антиюрідический словарь: Регламентация языкового этикета в законах

Язык современного украинского права имеет признаки суржика и жаргона; в этом не составляет исключения терминология и номенклатура права. Одним из способов преодоления такого состояния – инвентаризация и кодификация терминологии права. Задание этой статьи – опубликование фрагментов Антиюрідического словаря как одного из возможных путей осуществления терминологической инвентаризации и кодификации. Для наглядности поданы примеры языкового этикета обращения, которые с недавнего времени стали составляющей частью юридической номенклатуры – закреплены тем или иным законом как правовые нормы: товариши, ваша честь, шановний суд. Структура словарной статьи имеет такие элементы: название статьи, ссылка на соответствующий закон или нормативный акт, языковой и юридический анализ, предложенный правильный вариант или варианты.

Ключевые слова: жаргон, кодификация, норма, суржик, термин, язык права, языковой этикет.

Nelyuba Anatoliy. Antijudicial dictionary: reglamentation of language etiquette in laws

The language of the contemporary Ukrainian law has surzhik and jargon characteristics; the terminology and nomenclature of law is not an exception. One of the methods of overcoming this state is the inventory checking and codification of law terminology. The task of this article is to make antijudicial dictionary fragments open to public as one of the possible ways of terminological inventory and codification. The examples

of language etiquette addressing are given by way of illustration, which became the component part of judicial nomenclature at recent age – are entrenched by this or that law as law standards: товаруш, ваша честь, шановний суд. The structure of the language entry has the following elements: the title of the article; the reference to the corresponding law or the statutory enactment, language or judicial analysis, the offered correct variant or variants.

Key words: *jargon, codification, a standard, surzhyk, term, legal language, language etiquette.*

Сучасна українська правнича термінологія (як і мова права загалом) має низку ознак, які вказують на її ненормативність і відповідно зумовлюють функціональну неспроможність. Такі ознаки притаманні всім документовим текстам: від законодавчих актів до процесової чи іншої письмової продукції.

Перше, що виділяє мову сучасного українського правника, це – її російсько-українська суржиковість. Причини її формування мали історичне й сьогочасне підґрунтя, хоча спосіб і засіб суржикування був один – гвалтовне перенесення в українську мову елементів російської без будь-якого наукового, стильового, етичного принатурення. Єдиним виявом такого “принатурення” було звукове оформлення в стилі “а-ля українське”. Як бачиться, останні двадцять років такі процеси, як би це не звучало парадоксально, увиразнилися.

Зрештою, з-поміж правників поширеним є твердження (уже постулат), що юридична мова повинна бути і є геть окремим витвором, яким розмовляють правники і який доступний, зрозумілий тільки їм. Звідси цілком природним є і свідоме, а почасти й підсвідоме намагання користувачів викладати законозисто, з викрутасами, з претензією на окремішність, без урахування норм літературної мови. У такому вбачаємо ще одну особливість – розуміння мовного явища як засобу спілкування окремої професійної групи.

Сьогодні з певністю можна стверджувати про сформованість низки видільних ознак цього явища: його ненормативність і неко-

дифікованість, обмеженість використання професійними групами, протиставлюваність іншим складникам національної мови тощо. Отже, описуваний мовний феномен за основними ознаками підпадає під визначення жаргону.

Проте, порівняно з іншими жаргонами, своєю суттю сучасна українська мова права – унікальне явище, яке поєднало в собі ознаки суржика і професійного діалекту (жаргону): з огляду на походження і становлення – це суржик, з огляду на функціонування і розуміння його безпосередніми користувачами – це професійний жаргон. Відповідно найкращим позначенням цього явища буде термін *жаргоносуржик*. На відміну від інших жаргонових систем, правничий жаргоносуржик, крім лексичних, має морфологічні, словотвірні, синтаксичні вияви.

Особливим складником мови права є термінологія – вона, на думку правників, повинна зовсім відрізнитися від інших галузевих термінологій української мови. Проте, існує одна-єдина відмінність правничої термінології від інших: її недолугість, недосконалість прямо впливає на долю всього суспільства, на здатність держави й окремого правозастосовника захистити права і свободи громадянина; звідси й неабияка загальносуспільна, загальнодержавна значущість правничої термінології. Зазначені вище негаразди позначилися й на термінології права (немає потрібних термінів, наявні зайві терміни, є терміни проте немає дефініцій до них, дефініції термінів у різних законах суперечать одна одній, зігноровано основні ознаки терміна і термінології й т. ін.), і на правовій номенклатурі (назви установ і організацій, законів і документів, звань і класних чинів тощо). Одним із засобів зміни означеного стану є проведення повної інвентаризації й кодифікації правничої термінології й номенклатури з обов'язковою умовою широкого співробітництва в цьому мовознавців і правознавців.

Щоб досягнути безсторонності, уникнути суб'єктивізму й небажаної в цьому разі деталізації, джерелом аналізу обрано лише законодавчі акти – їхню реалізацію, утілення на місцях у вигляді так званого документообігу (загальноканцелярського чи процесового) залишено поза увагою.

Історія і сучасний стан українського мовного етикету добре відображені в низці праць¹. Сам мовний етикет має особливості в офіційно-діловому стилі загалом і в мові правника зокрема. Суть їх зводиться до деяких постулатів: у звертанні не за власними іменами використовують назву посади чи звання, при цьому використовують іменники ввічливого (не рольового) звертання; такі іменники використовують у формі кличного відмінка; не використовують іменники збірності – у тому числі й іменники ввічливості; під час звертання можна використовувати й оцінні прикметники (зразка *шановний, поважний, вельмишановний*).

Товариш. Давнє в українській мові слово-запозичення з тюркських мов, від *tavar* ‘худоба, майно; в українській мові позначало належність до цеху (*стовáришник* – член цеху, *стовáришний* – цеховий)², пізніше – з іншими словами позначало звання, посаду (*товариш бунчуковий, товариш міністра* – у значенні помічник, заступник); сьогоднішнє лексичне значення – друг, приятель. Як іменник ввічливого звертання, за аналогією до російської мови, накинута українському мовному етикетові за часів більшовицької влади; як єдино можливе використовували і під час звертання за військовим званням.

Після розпаду СРСР у тимчасових статутах Збройних сил України запропоновано два звертання на вибір: *пан* і *товариш*³. По деякім часі практичного застосування і функціонування із двох пропонуванних етикетних зразків звертання залишилося тільки *пан*. Проте на кінець 90-их років минулого століття – поч. 21 століття Верховна Рада України ухвалила закони про статuti ЗС України, у яких усупереч реальному станові змінено етикет звертання поміж військовиків. Наприклад, у Статуті внутрішньої служби таку заміну здійснено у формі передтекстового застереження: “У тексті статуту слова “Товаришу (пане)” та ”товаришу (пане)” замінено відповідно ”Товаришу” та ”товаришу”.”*⁴

* У цьому контексті варто віддати належне такому фактові: скрізь у Статуті послідовно використано тільки одну форму обох складників звертання – форму кличного відмінка, наприклад: *товаришу майоре* (ч. 40), *товаришу сержанте* (ч. 50), *товаришу полковнику* (ч. 51) та ін.

У засобах масової інформації законодавці й військовики намагалися пояснити й виправдати таке рішення не правовими чи мовноетичними мотивами, а необхідністю подолати ‘дідівщину’. Зазначене обґрунтування змін є недолугим, оскільки історичний і сучасний зміст слова товариш в українській мові позначав і позначає рівних між собою осіб (звідси і товариство – об’єднання рівних, однодумців); суть і принципи існування сучасних українських військових і воєнізованих підрозділів ґрунтуються на суворому підпорядкуванні молодшого старшому. За таких умов слово товариш як елемент звертання суперечить основам існування військової служби.

По-перше, за словом *товариш* зверталися і в армії радянських часів – “дідівщину” не подолали, вона квітувала і плодила неґарзди військової служби.

По-друге, військовики, поліціанти, інші воєнізовані структури тепер існують у позанаціональному етикеті: адже таке звертання узаконено тільки в межах цих структур і тільки для їхніх службовців. Постають нериторичні запитання: як бути громадянам, які не належать до цих структур? як їм звертатися до військовиків? Наприклад, відповідно до норм загальномовного етикету у звертанні до будь-якого міністра використовують іменник пан (*пане міністре*); таке ж стосується міністра оборони і міністра внутрішніх справ. Але за нормами військових статутів до них необхідно звертатися ще й за званням, використовуючи інший іменник, наприклад, *товаришу генерал-полковнику*. Сумарно маємо мовноетичну абракадабру: *пане міністре-товаришу генерал-полковнику*. Таке стосується і звертання до Президента України: *пане Президенте-товаришу головнокомандувачу*.

По-третє, ураховуючи нині модний гендерний аспект і реальність військової служби жінок, постає цілком резонне запитання: як звертатися до жінки?

По-четверте, іменники ввічливого шанобливого звертання, крім усього іншого, хочемо того чи ні, виступають ідентифікаторами особи, спільноти, часу, епохи. Мабуть, недарма одним із пер-

ших декретів більшовицької влади був декрет про скасування звань і станів, а з ними і відповідних мовноетичних структур. То хто ж ми сьогодні: *товариші* = *радянські* = *совіцькі* = *несамо- стійні* = *бездержавні* = *в єдиному просторі з північним сусідю- агресором* = *у минулому* чи інші?

Український національний мовний етикет із трьох слів ввічливого (не рольового) звертання (*пан, добродій, громадянин***) здавна про- понував використовувати у звертанні до військовиків слово пан: до однієї особи – *пане полковнику, пане сотнику*, до багатьох – *панове козаки, панове офіцери*; природним є звертання до жінки – *пані май- оре, пані генерал-лейтенанте*. Використання цього слова знімає всі вищеназвані мовні, комунікаційні й етичні негаразди.

Шановний суд. У ч. 3 ст. 329 Кримінального процесуального кодексу України визначено таке: *Сторони та учасники криміналь- ного провадження звертаються до суду "Ваша честь" або "Ша- новний суд"*⁵. Пропоноване й закріплене в законодавстві звертання суперечить нормам української літературної мови й українському національному мовному етикетові.

1. Під час звертання в українській мові використовують клич- ний відмінок. Слово суд належить до безсуфіксних іменників твер- дої групи другої відміни – закінчується на твердий приголосний звук (*як прокурор, Степан*). Відповідно до ч. 3 § 53 чинного укра- їнського правописного кодексу⁶ такі іменники у кличному відмінку мають закінчення *-е*: *прокуроре, Степане, суде*.

2. В українській мові правника, як і в офіційно-діловому стилі української мови загалом, звертання адресовано тільки особам чи множині осіб як учасникам офіційно-ділових і, зокрема, правних сто- сунків; ось чому назва адресата може мати форму однини чи мно- жини: *Петре Івановичу, колего-колеги, майоре, курсанте-курсанти*.

3. В офіційно-ділових стосунках до особи можна звертатися: 1) за іменем і іменем по батькові (*Сергію Мироновичу, Тетяно Миколаївно*), 2) за прізвиськом із додаванням рольових іменників чи

^{**} У часи українських визвольних змагань 1940–1950-их років використовували іменник *друже*: *друже Ковалю, друже сотнику*.

іменників ввічливості (*колего Нечипорук, громадянине Загорський*), 3) за назвою посади/звання (*пане лейтенанте, пане ректоре*).

4. Оскільки в офіційно-діловому спілкуванні кожна особа є самодостатнім учасником, звертання з використанням іменників збірності (зразка *студентство, панство, адвокатство*) в офіційно діловому стилі, у тому числі і в мові правника, є ненормативним.

5. В українському мовному етикеті означальник *вельмишановний чи шановний* використовують лише у звертанні до особи чи осіб: *шановний пане прокуроре, вельмишановні панове викладачі*. У звертанні до установ, організацій, закладів такого означальника український національний етикет не знає. Суд в українському мовному етикеті може бути *високим чи поважним*.

Якщо законодавець мав право змінювати норми національного мовного етикету і намір увести до закону якусь із етичних норм, він, по-перше, не повинен вигадувати їх, а скористатися пропонованими національним мовним етикетом формулами, і, по-друге, подавати такі формули відповідно до норм української літературної мови, а не вподібнюватися Вірці Сердючці.

Звичайно, запропонована формула звертання не відповідає значенням та іншим критеріям. Отже, законодавець, нехтуючи нормами українського правописного кодексу й мовного етикету, увів і юридично закріпив безграмотну, беззмістовну й безглузду формулу.

Відповідним до норм українського мовного етикету і літературної мови беззастережно використовуваним у будь-якій процесовій чи іншій правовій ситуації могло бути звертання (*вельми*)*поважний Суде, (високо)поважний Суде чи високий Суде*. Проте ця формула звертання (правильна з огляду на мовностильові й етикетові норми), незастосовна в конкретних умовах судочинства. Справа в тому, що судовий розгляд здійснює не суд як установа чи суд як збірність осіб, а один суддя чи колегія суддів, у якій кожен суддя є самодостатнім й незалежним учасником судочинства. Цей факт відповідно до законодавчих норм обов'язково фіксують у судовому рішенні чи ухвалі: *суд у складі, колегія суддів у складі*.

У цьому разі універсальним є зігнороване новими кодексами українське звертання *пан/пані*: до одного судді – *пане суддя* чи *пані суддя*, до колеги – *панове судді* з додаванням за потреби відповідних прикметників *шановний/і, вельмишановний/і*.

Ваша честь. У ч. 1 ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України зазначено: *Особи, які беруть участь у справі, свідки, перекладачі, експерти, спеціалісти звертаються до суду словами “Ваша честь”*^{***7}. Саме формулювання в кодексі вже є суперечливим: по-перше, у судовому засіданні бере участь суд у складі (тобто кілька осіб), а звертання адресовано одній особі; по-друге, звертання до особи за назвою її посади (у цьому разі *суддя*) виключено із цивільного провадження.

Походження “інновації” *Ваша честь* цілком зрозуміле: мабуть, законодавці надивилися американських фільмів. Таке звертання для американського народу є історично зумовленим. Подібні за структурою і принципом іменування формули були наявні в історії російського мовного етикету, проте стосувалися вже не особистих якостей, а майнового-посадового цензу: *ваше благородие, ваше сиятельство, ваше превосходительство*.

Що ж до запропонованого в Кодексі звертання до суддів постають мовні проблеми, які тягнуть за собою проблеми юридичні й комунікативні.

1. Відповідно до норм українського правописного кодексу⁸ під час звертання слово *честь* повинне мати кличний відмінок – *честе*.

2. Якщо звернутися до одного судді – ніби все гаразд (порівняймо з українським церковним етикетом: *Ваша превелелбносте, Ваша святосте і Ваша честе*), при цьому поза адресністю звертанням залишається ще один учасник суду – секретар. Більші проблеми починаються в судах апеляційної й касаційної інстанцій, де розгляд справи веде колегиа суддів:

1) за правилами української мови звертання до кількох осіб потребує форми множини, відповідно до ч. 1 § 62 українського

*** Для порівняння зауважу, що в Кримінальному процесуальному кодексі України до такого звертання додано ще одне – *шановний суд* [5: ст. 329].

правописного кодексу⁹ це словосполучення повинно мати таку форму: *Ваші честі*; проте слово *честь* не має форми множини, а застосування такої форми можливе задля творення комічного, задля мовної гри, що недопустимо в мові правника;

2) у зв'язку з цим треба буде звертатися в однині до кожного судді колегії (така пропозиція є неприйнятною: до трьох суддів ще якось можна так звернутися, повторивши тричі *Ваша честь*; а до п'ятнадцяти?);

Отже, у судах із розгляду цивільних справ звертання до суддів унеможливлено зовсім.

3. Крім того, унеможливлено притаманне для українського мовного етикету й необхідне в офіційному спілкуванні використання означників 'значущості' особи: *шановний, поважний, вельмишановний* – у поєднанні із запропонованим у кодексі *Ваша честь* такі словосполучення сприйматимуться тільки як результат мовної гри: *шановна Ваша честь, вельмиповажні Ваші честі*. У цьому разі такі формули асоціюватимуть із іншовідмінковими формами словосполучення: *їхні честі, їхня честь тощо*.

З огляду на викладені та інші особливості правничої мови закріплена законом формула *ваша честь* суперечить нормам української літературної мови, правописного кодексу й мовного етикету. У цьому разі на всі випадки придатне зігнороване законодавцями слово *пан*, здавна використовуване в українському судочинстві без будь-яких на те законодавчих приписів. Для прикладу згадаймо всім відоме зі школи звертання Лисички до суду в одній із байок: *Дозвольте і мені, панове, річ тримати*.

Зазначене звертання, маючи багатовікову традицію апробування й функціонування, уможливило реалізацію важливих для офіційно-ділового стилю (у тому числі й для його складника мови права) ознак:

1) розрізнення статеве (*пане суддя і пані суддя*);

2) можливість звертання до необмеженої кількості суддів у множині (*панове судді*), мало того, із розрізненням статі у множині (*пані і панове судді*);

3) використання означальників із певною комунікативною настановою: *шановний пане суддя, вельмишановні панове судді*;

4) уніфікацію звертання в різноманітних ситуаціях правового спілкування;

5) дотримання загальномовного етикетового контексту у звертанні до судді чи суддів.

Це тільки три зразки-новелки із Антиюрідичного словника. Необхідність проведення повної інвентаризації й мовно-стильової кодифікації термінології й номенклатури законодавчих актів є безсумнівною. Своєю чергою сама кодифікація уможливить уникнення суперечностей і неузгодженостей, поліпшить структуру й логіку мови права, відповідно удосконалисть й оптимізує правовий захист громадянина.

1. *Богдан С.К.* Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Богдан С.К. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.; Поліщук Н. Пан, товариш, добродій / Н. Поліщук // *Культура слова*. – 1996. – № 46–47. – С. 132–138. 2. *Етимологічний* словник української мови : у 7 т. – Т. 5 : Р–Т / уклад. Р.В. Болдирев та ін. – К., 2006. – с. 586. 3. *Тимчасові* статuti ЗС України. – К. : Варта, 1993. – 416 с. 4. *Статут* внутрішньої служби ЗС України : Закон України № 548-14 від 24.03.1999. 5. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : Закон № 4651-4 від 13.04.2012. 6. *Український* правопис. – 4-те вид., випр. і доп. – К., 1993. – 240 с. 7. *Цивільний* процесуальний кодекс України : Закон №1618-4 від 18.03.2004. 8. *Український* правопис. – 4-те вид., випр. і доп. 9. Там само.

Nelyuba Anatoliy. Antijudicial dictionary: reglamentation of language etiquette in laws

Modern Ukrainian judicial terminology (and the judicial language in general) has a number of characteristics that indicate on its abnormality and therefore cause a functional inability. Such features are common to all documental texts: from legislative acts to processual or other written products.

The first thing that emphasizes the language of modern Ukrainian lawyer – that is its Russian-Ukrainian surzhyk (the reasons of its formation had historical and modern basis, for the last twenty years such processes have become more emphasized).

Among lawyers there is a prevalent estimation that the judicial language is and should be a completely separate way on which lawyers speak and which is accessible, and understandable only to them. It is quite natural and conscious and partly subconscious attempts of users to teach in another way, is the claim to distinctiveness, excluding the norms of literary language. In that speech we see the understanding of the phenomenon as means of communicating of a particular professional group – a jargon.

The modern Ukrainian law language is a unique phenomenon, which combines features of surzhik and professional dialect (jargon): from the view of origin and formation – it is surzhik, from the view of the functioning and understanding it by users - is a professional jargon. According to the best indications of this phenomenon there is a term “surzhykozharjon” or “zhargonosurzhyk”. Today we can speak with assurance about the formation of a number of excretory signs of this phenomenon: its abnormality and uncodifiedness, the limited use of professional groups, the opposition to other components of the national language, etc. Unlike other jargon systems the “zhargonosurzhyk” except lexical has morphological, word-formative, and syntactic features.

The above mentioned difficulties have affected the terminology of law (there are no relevant terms, there are extra terms, there are terms but there are no definitions for them, definitions of terms in different laws contradict each other, basic features of the term and terminology are ignored etc.). And the legal nomenclature (names of institutions and organizations, laws and documents, ranks and class ranks, etc.).

One of the implements and ways of changing the defined state is the implementation of a complete inventory and codification of legal terminology and nomenclature with the obligate condition of broad cooperation of scholars and lawyers.

To achieve impartiality, avoid subjectivity and undesirable detail in this case, only legislation acts were selected the source of analysis - their implementation, embodiment in the form of so-called document flow (common paper or process works) or implementation in the oral speech of lawyers was left without attention.

The structure of the dictionary entry has certain structural elements: 1) the title of the article, 2) reference to the relevant law or normative act; 3) language and legal analysis; 4) correct option or options which are proposed.

The need for a complete inventory and linguistic and stylistic terminology and nomenclature codification of legislation acts has no doubt. The codification itself will avoid contradictions and inconsistencies, improve the structure and logic of law language accordingly will make perfect and optimize the legal protection of citizens.

The fragments of the Antijudicial dictionary as one of the possible ways of terminological inventory and codification are described in this article. The examples of language etiquette addressing are given by way of illustration, which became the component part of judicial nomenclature at recent age – are entrenched by this or that law as law standards: *товариш* – in the statutes of the Armed Forces of Ukraine, *ваша честь*, – the Civil Procedural Code of Ukraine, *шановний суд* and *ваша честь* – in the Criminal Procedural Code of Ukraine.

The detailed analysis of the proposed and established in labeled formula laws shows their discrepancy as to general rules of the Ukrainian language etiquette and to orthography rules of the applicable code of the Ukrainian language. Under this situation it makes impossible to use the formulas and the implementation of legal communication.

Key words: jargon, codification, a standard, surzhyk, term, legal language, language etiquette.